



© Видавець Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України, 30.04.2026

Це – препринт відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

Автор підтверджує, що даний препринт відповідає всім вимогам Договору приєднання

https://arxiv.nas.gov.ua/public/accession_agreement.html

Побудова системи джерел права та їх ієрархія

Бодюл Євген Миколайович¹ [ORCID: 0009-0008-5847-642X]

¹ Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України, вулиця Пилипа Орлика, 3, Київ, 01024, Україна

Vodul977@gmail.com

Анотація. Побудова системи джерел права та визначення їх ієрархії є одним із фундаментальних питань сучасної теорії права, правотворчості та правозастосовної практики. **Метою роботи** є з'ясування теоретико-правових засад ієрархії джерел права, визначення юридичної сили нормативно-правових актів як ключового критерію їх співвідношення, а також окреслення основних механізмів подолання колізій між різними рівнями правового регулювання. Вирішення таких дослідницьких завдань визначає **логіку викладу матеріалу** в роботі: систематизацію доктринальних підходів до розуміння юридичної сили нормативно-правових актів; аналіз рівнів правового регулювання в національному, міжнародному та європейському праві; з'ясування природи правових колізій і механізмів їх запобігання та подолання. **Методологія дослідження** ґрунтується на загальнонаукових і спеціально-юридичних методах аналізу та синтезу, індукції та дедукції, формально-юридичному, порівняльно-правовому, системно-структурному та герменевтичному методах, які використано для розкриття внутрішньої будови системи джерел права та визначення співвідношення між актами різної юридичної сили. **Результати дослідження** показали, що система джерел права є не механічною сукупністю нормативно-правових актів, а внутрішньо впорядкованою багаторівневою структурою, у якій кожен акт посідає визначене місце залежно від його юридичної сили, компетенції суб'єкта правотворчості, предмета регулювання, територіальної дії та процедури прийняття. Юридична сила розуміється не лише як формальна обов'язковість акта, а і як його місце в ієрархії джерел права, пріоритет або підпорядкованість щодо інших актів та здатність породжувати юридичні наслідки. Показано, що в українському праві ієрархія джерел права має конституційне та законодавче підґрунтя. Конституція України має найвищу юридичну силу; закони забезпечують первинне регулювання найважливіших суспільних відносин; підзаконні нормативно-правові акти мають похідний характер; а міжнародні договори України формують окремий елемент національного законодавства. Особливу увагу приділено Закону України «Про правотворчу діяльність», який закріпив поняття юридичної сили, визначив ієрархію нормативно-правових актів та встановив вимоги до їх узгодженості. **Практичне значення.** Результати дослідження можуть бути використані у правотворчій діяльності, правовому моніторингу, правовій експертизі проєктів нормативно-правових актів, систематизації законодавства, а також у судовій практиці під час вирішення колізій між правовими нормами. **Цінність / оригінальність.** У роботі обґрунтовано розуміння ієрархії джерел права не лише як формального розташування нормативно-правових актів, а і як функціонального механізму забезпечення узгодженості законодавства, правової визначеності, стабільності правового порядку та верховенства права в умовах європейської інтеграції України.

Ключові слова: ієрархія джерел права; юридична сила нормативно-правового акта; правотворча діяльність; рівні правового регулювання; законодавство України;

міжнародні договори України; право Європейського Союзу; правові колізії; колізійні принципи; систематизація законодавства; правовий моніторинг; правова експертиза.

Вступ

Побудова системи джерел права та визначення їх ієрархії належать до основоположних питань сучасної теорії права і мають безпосереднє значення для правотворчої та правозастосовної практики. Нормативно-правові акти не існують ізольовано, а перебувають у певному співвідношенні, що визначається їх юридичною силою, компетенцією суб'єкта правотворчості, предметом регулювання, територією дії та процедурою прийняття. Саме тому ієрархія джерел права є не лише способом упорядкування нормативного матеріалу, а й важливою гарантією узгодженості законодавства, стабільності правового порядку та ефективності правозастосування.

Для України ця проблематика є особливо актуальною в умовах оновлення законодавства, європейської інтеграції та підвищення вимог до якості правотворчості. Національна система джерел права охоплює Конституцію України, закони, підзаконні нормативно-правові акти, акти органів місцевого самоврядування та чинні міжнародні договори України. Водночас дедалі більшого значення набуває право Європейського Союзу, яке впливає на розвиток українського законодавства.

Важливим етапом у нормативному впорядкуванні цієї сфери стало прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність», який закріпив поняття юридичної сили нормативно-правового акта, визначив ієрархію нормативно-правових актів, установив вимоги до їх узгодженості та передбачив механізми запобігання правовим суперечностям. У цьому контексті юридична сила постає як ключовий критерій визначення місця акта в системі джерел права, його обов'язковості, меж дії, пріоритету або підпорядкованості щодо інших актів.

Багаторівневість системи джерел права закономірно породжує проблему колізій між нормативними приписами. Вони можуть виникати між актами різної юридичної сили, загальними і спеціальними нормами, раніше і пізніше прийнятими актами, а також між національним, міжнародним та європейським рівнями правового регулювання. Їх подолання потребує застосування класичних колізійних принципів, а також розвитку превентивних засобів – систематизації законодавства, правового моніторингу та правової експертизи.

1. Юридична сила нормативно-правових актів: поняття, зміст та теоретико-правові підходи

У національній правовій системі нормативно-правовий акт є офіційним письмовим рішенням уповноваженого суб'єкта правотворчої діяльності, прийнятим у встановленій формі, у межах компетенції та у передбаченому порядку, яким установлюються, змінюються або скасовуються норми права. Однією з його ключових властивостей є юридична сила, що визначає місце акта в системі джерел права, його співвідношення з іншими нормативно-правовими актами, а також межі його пріоритету, підпорядкованості та дії. Саме тому з'ясування юридичної сили нормативно-правового акта має важливе значення як для теорії права, так і для правотворчої та правозастосовної практики.

У вітчизняній юридичній науці питання юридичної сили нормативно-правових актів традиційно розглядалося крізь призму співвідношення законів і підзаконних актів, ієрархії джерел права та колізійних правил. Особливої актуальності ця проблематика набула після прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року №3354-ІХ, який закріпив законодавчі підходи до визначення юридичної сили нормативно-правових актів, їх ієрархії та вимог до узгодженості правового регулювання.

У науковій літературі юридична сила здебільшого визначається як основна властивість правових актів, що зумовлює їх юридичну дію, здатність породжувати правові наслідки, а також визначає співвідношення актів між собою та їх обов'язковість для виконання [39, с. 446]. Зокрема, П. Рабінович пов'язує юридичну силу з придатністю закону чи іншого юридичного документа діяти в певний час і на певній території, а також із формальною обов'язковістю нормативно-правового акта, яка визначається місцем правотворчого органу в апараті держави [36, с. 107]. Подібний підхід простежується і в інших працях, де юридична сила розглядається як властивість, що відображає місце акта у правовій системі, його пріоритет або підпорядкованість щодо інших актів, а також виступає критерієм класифікації нормативно-правових актів [34, с. 98; 37, с. 14–18].

Отже, на теоретичному рівні юридична сила, як правило, розуміється як специфічна властивість нормативно-правового акта, що характеризує його місце у системі правових актів, ступінь його обов'язковості та співвідношення з іншими актами. У цьому значенні вона охоплює не лише здатність акта породжувати юридичні наслідки, а й його пріоритет або підпорядкованість щодо інших джерел права. Саме тому юридична сила є однією з основних ознак, за якими вибудовується система нормативно-правових актів.

Поняття юридичної сили тісно пов'язане з такими категоріями, як обов'язковість, чинність і дія нормативно-правового акта, однак не зводиться до жодної з них. Обов'язковість відображає здатність акта бути загальнообов'язковим правилом поведінки для відповідних суб'єктів; чинність характеризує належність акта до системи діючого права; дія акта відображає його функціонування у часі, просторі та за колом осіб. Натомість юридична сила є ширшою категорією, оскільки охоплює не лише чинність і обов'язковість акта, а й його місце в ієрархії джерел права, пріоритет або підпорядкованість щодо інших актів.

Саме тому юридичну силу не можна ототожнювати лише з фактом набрання актом чинності. Нормативно-правовий акт може бути чинним, тобто формально діяти, однак питання про його юридичну силу виникає тоді, коли необхідно встановити його місце у системі нормативно-правових актів, визначити співвідношення з іншими актами та з'ясувати, чи має він пріоритет

у разі суперечності з іншими джерелами права. У цьому сенсі юридична сила поєднує формальний, системний і функціональний аспекти характеристики нормативно-правового акта.

Водночас юридична сила нормативно-правових актів не може визначатися лише через категорії «вищого» і «нижчого» суб'єкта правотворчості. Складність організаційних зв'язків у системі публічної влади не завжди дозволяє однозначно розмежувати акти за цим критерієм. Крім того, питання юридичної сили виникає і при порівнянні актів одного уповноваженого суб'єкта, оскільки такі акти можуть мати різну форму, різний предмет регулювання і різне місце в системі нормативно-правових актів [32, с. 13].

На нашу думку, юридичну силу нормативно-правового акта доцільно розуміти як його специфічну правову властивість, що характеризує місце акта в системі джерел права, його обов'язковість, співвідношення з іншими нормативно-правовими актами, а також здатність породжувати юридичні наслідки. Саме в такому розумінні юридична сила виступає основою для визначення ієрархічної побудови системи нормативно-правових актів і має принципове значення для забезпечення внутрішньої узгодженості правового регулювання.

Показовим у цьому контексті є законодавче визначення, закріплене у ст. 19 Закону України «Про правотворчу діяльність». У ньому юридична сила розглядається як властивість нормативно-правових актів та встановлених ними норм права, що є основою для визначення їх взаємної ієрархічної підпорядкованості у системі нормативно-правових актів. Така підпорядкованість зумовлюється засадами конституційного ладу, компетенцією та територіальною юрисдикцією суб'єкта правотворчої діяльності, а також іншими особливостями, визначеними Конституцією України та законом. Отже, юридична сила є не лише теоретичною категорією, а й нормативно закріпленим інструментом побудови системи джерел права.

У сучасній зарубіжній правовій науці проблематика юридичної сили нормативно-правових актів переважно аналізується через теорію ієрархії норм та категорію «юридична чинність». Саме через них пояснюється, чому одні акти займають вищий щабель у системі джерел права, ніж інші, яким чином визначається їх місце у правовій системі та за рахунок чого вони набувають загальнообов'язкового характеру [2, с. 5–10; 17, с. 29–31].

Ієрархія норм у зарубіжній доктрині розглядається не лише як формальне розташування актів за принципом «вищий – нижчий». Йдеться про таку побудову правової системи, за якої одні норми визначають підстави, межі та порядок створення інших. Саме тому ієрархія норм використовується для пояснення внутрішньої організації права, меж правотворчості та способів

вирішення суперечностей між правовими приписами [17, с. 29–31; 15, с. 163–166].

Класичний нормативістський підхід до пояснення ієрархічної побудови права у зарубіжній юридичній науці пов'язується насамперед із працями Г. Кельзена та А. Меркля. Його значення полягає в тому, що право розглядається не як випадкова сукупність приписів, а як внутрішньо впорядкована система, у якій кожна норма має певне місце і пов'язана з іншими нормами відносинами юридичної залежності [17, с. 29–32].

Центральною для цієї концепції є ідея, що норма нижчого рівня виникає на підставі норми вищого рівня та в порядку, нею встановленому. Нижча норма є юридично значущою не сама по собі, а тому, що її створення уповноважене нормою, яка займає вищий щабель у правовій системі. У такому розумінні закон має силу тому, що його ухвалення передбачене конституцією, а підзаконний акт – тому, що його видання допускається законом [17, с. 29–31]. Отже, юридична сила акта визначається не тільки його місцем у системі джерел права, а й тим, чи створений він у належному порядку та в межах наданої компетенції.

З цих позицій юридична сила має не лише змістовий, а й процедурний вимір. Акт є юридично значущим не просто тому, що містить правовий припис, а тому, що цей припис виник у межах установленної правом процедури. Саме це дозволяє пояснити, чому акти різних рівнів не просто співіснують, а утворюють єдину впорядковану систему. У межах такої системи юридична сила кожного акта залежить від його зв'язку з актами вищого рівня, що особливо важливо для аналізу співвідношення конституції, закону та підзаконного акта.

Водночас реальна побудова ієрархії норм у різних правових системах може бути складнішою, ніж передбачає класична модель. Це особливо помітно у співвідношенні конституції, міжнародного права, законів, підзаконних актів і права Європейського Союзу. Наприклад, у Кіпрі після конституційних змін 2006 року право Європейського Союзу отримало верховенство навіть щодо конституційних положень, тоді як сама конституція зберігає вищу силу щодо національного законодавства, а міжнародні договори займають проміжне місце між конституцією і законами [11]. Така модель показує, що сучасна ієрархія норм може включати не лише класичні національні рівні правового регулювання, а й наднаціональний компонент.

Тому сучасна зарубіжна доктрина не сприймає ієрархію норм як абсолютно завершену і самоочевидну конструкцію. Зокрема, Е. Міллард підкреслює, що ієрархія норм є не лише об'єктом наукового дослідження, а й теорією, яка сама конструює цей об'єкт [15, с. 163–166]. Такий підхід важливий, оскільки дозволяє бачити в ієрархії норм не тільки опис реального

стану джерел права, а й нормативно-теоретичний інструмент, за допомогою якого вибудовується уявлення про належний порядок їх взаємодії.

В. Ітурральде Сесма звертає увагу на критерії встановлення ієрархічного співвідношення норм права: підставу чинності норми, обов'язок дотримання норм вищого рівня органами, що створюють нижчі норми, форму джерела, складність процедури прийняття, а також здатність норми змінювати чи скасовувати інші норми [13, с. 261–263]. Це означає, що юридична сила акта не може визначатися лише його назвою або статусом органу, який його видав. Вона є результатом поєднання кількох факторів, які разом дозволяють встановити місце акта в системі права.

У цьому аспекті показовою є позиція Р. Паура, який підкреслює, що звернення до норм вищого рівня у юридичній аргументації не є випадковим. Коли суд, орган влади або інший уповноважений суб'єкт обґрунтовує своє рішення, він посилається на вищі норми тому, що саме таке посилання надає рішенню належного юридичного обґрунтування [16, с. 201–218]. Отже, ієрархія норм має не лише теоретичне, а й практичне значення: вона слугує основою юридичної аргументації, обґрунтування пріоритету одних норм над іншими та водночас стримує свавілля у правотворчості й правозастосуванні.

Саме тому в сучасній зарубіжній літературі ієрархія норм дедалі частіше розглядається як категорія, що поєднує структурний і практичний виміри. З одного боку, вона дозволяє пояснити, як вибудовується правова система, у якій конституція, закон, підзаконний акт та інші джерела права пов'язані між собою відносинами уповноваження та контролю. З іншого боку, вона виступає інструментом правозастосування, оскільки саме через ієрархію норм вирішуються колізії між різними приписами та обґрунтовується пріоритет одних норм над іншими [2, с. 5–7].

Поряд із теорією ієрархії норм важливе значення для розуміння юридичної сили має категорія юридичної чинності. У сучасній зарубіжній правовій науці вона пов'язується з існуванням норми, її обов'язковістю, застосовністю, відповідністю вищим нормам, належністю до правової системи та ефективністю [19, с. 100–103]. Тому юридична чинність не може розглядатися лише як формальний факт ухвалення акта. Вона передбачає включеність норми до відповідної правової системи та її здатність породжувати юридичні наслідки.

У межах позитивістської традиції юридична чинність найчастіше пояснюється через належність норми до правової системи та її походження з належного юридичного джерела. У цьому сенсі норма є юридично чинною тоді, коли її створення уповноважене вищою нормою, а вся сукупність норм зрештою виводиться з основної норми [23, с. 146–148]. Відтак юридична сила

нормативно-правового акта виявляється не лише в його обов'язковості, а й у тому місці, яке він займає в системі юридично визнаних джерел права.

Разом із тим сучасна правова наука наголошує, що право сприймається як таке не лише тому, що походить від належного джерела, а й тому, що відповідає основним вимогам правової форми: загальності, ясності, доступності, відносної несуперечливості та передбачуваності [23, с. 157–159]. Це має важливе значення для дослідження юридичної сили нормативно-правового акта, оскільки формально ухвалений акт може виявитися проблемним у практиці застосування, якщо не забезпечує належної визначеності та узгодженості правового регулювання.

Поряд із нормативістським поясненням юридичної сили та чинності права важливе місце посідає підхід, пов'язаний з ідеями Г. Харта. У межах цієї традиції питання про те, що саме слід вважати правом у певній правовій системі, пояснюється через правило визнання – базове правило, яке визначає критерії юридичної чинності норм і дає змогу встановити, які акти належать до системи діючого права [10]. На відміну від суто формального підходу, правило визнання пов'язує чинність норми не лише з її походженням від належного джерела, а й з реальною практикою офіційних осіб, насамперед судів та інших органів публічної влади.

Правило визнання не обов'язково існує у вигляді одного письмового формулювання чи окремого нормативного акта. Його зміст виявляється через ті критерії, якими керуються офіційні суб'єкти, коли визначають, що саме слід визнавати правом у межах певної юрисдикції. У цьому сенсі чинність норми пояснюється не лише її формальним місцем у правовій системі, а й тим, чи сприймається вона офіційною юридичною практикою як така, що належить до системи права.

К. Еренберг, розвиваючи цю ідею, наголошує, що кожна правова система спирається на певне базове правило чинності, яке містить найзагальніші критерії того, що вважається юридично обов'язковим у відповідній юрисдикції. Саме завдяки цьому правилу можна встановити, чи належить конкретний нормативно-правовий акт до даної правової системи, чи має він належне джерело походження та чи відповідає ознакам юридично значущого акта [8, с. 37–38].

Важливо, що правило визнання у хартівській традиції не лише пояснює належність норми до правової системи, а й дозволяє глибше зрозуміти саму природу юридичної сили нормативно-правового акта. Якщо нормативістський підхід акцентує увагу на ієрархічному зв'язку нижчої норми з нормою вищого рівня, то підхід Г. Харта переносить центр уваги на практику офіційного визнання певних джерел права. У цьому сенсі юридична сила акта залежить не лише від його формального походження, а й від того, чи сприймається він

судами, органами публічної влади та іншими офіційними суб'єктами як належний юридичний орієнтир.

Саме ця обставина має принципове значення для сучасного розуміння системи джерел права. Нормативно-правовий акт може мати зовнішні ознаки правового акта – письмову форму, офіційне походження, загальний характер приписів, – однак його реальна юридична сила проявляється лише тоді, коли він включений до системи правового визнання і застосування. Інакше кажучи, юридична сила не є суто формальною характеристикою тексту акта; вона пов'язана з його місцем у системі правотворчості, з процедурою прийняття, з компетенцією суб'єкта, а також із подальшим функціонуванням акта у правозастосовній практиці.

У цьому аспекті особливого значення набуває розмежування між формальним існуванням акта, його чинністю та юридичною силою. Формальне існування означає, що акт був прийнятий певним суб'єктом і має відповідну зовнішню форму. Чинність свідчить про те, що акт належить до системи діючого права і може застосовуватися. Юридична сила, натомість, показує, яке місце цей акт займає серед інших джерел права, чи має він пріоритет перед іншими актами, чи, навпаки, є підпорядкованим їм. Саме тому юридична сила є складнішою категорією, ніж проста чинність: вона відображає не тільки факт дії акта, а й його системне положення.

Такий підхід дозволяє уникнути спрощеного розуміння юридичної сили як механічного наслідку видання акта компетентним органом. У сучасних правових системах, особливо багаторівневих, юридична сила формується на перетині кількох критеріїв: конституційної основи, компетенції суб'єкта правотворчості, процедури прийняття, предмета регулювання, територіальної дії, офіційного оприлюднення та практики застосування. Саме поєднання цих критеріїв дає змогу визначити, чи є конкретний акт повноцінним елементом системи джерел права і яке місце він у ній посідає.

Правило визнання доповнює класичну теорію ієрархії норм тим, що показує не лише формальну побудову правової системи, а й механізм її реального функціонування. Воно пояснює, чому одні акти визнаються юридично значущими та застосовуються як джерела права, тоді як інші, попри наявність окремих зовнішніх ознак нормативності, не набувають повноцінної юридичної сили. У цьому сенсі юридична сила нормативно-правового акта є не лише результатом його місця в ієрархії, а й наслідком його офіційного визнання, включення до системи права та здатності реально виконувати регулятивну функцію.

Такий підхід дає змогу точніше пояснити, чому юридична сила не зводиться лише до факту формального ухвалення акта. Для того щоб акт справді набув юридичного значення, він має бути не тільки прийнятий

компетентним суб'єктом у належній формі, а й включений до системи офіційного визнання та застосування. Інакше кажучи, йдеться не лише про акт правотворення, а й про його прийняття правовою системою як такого, що відповідає критеріям юридичної чинності.

У цьому аспекті правило визнання має важливе методологічне значення, оскільки дозволяє розмежувати два близькі, але не тотожні питання: як створюється норма і чому вона визнається правом. Перше питання стосується компетенції, процедури та форми акта; друге – критеріїв, за якими правова система приймає цей акт як власний елемент. Саме тому хартівський підхід доповнює нормативістське бачення: якщо нормативізм пояснює юридичну силу через ієрархічне виведення нижчої норми з вищої, то правило визнання показує, яким чином правова система фактично ідентифікує свої джерела права та забезпечує їх офіційну чинність.

Для характеристики юридичної сили нормативно-правового акта це означає, що її не можна пояснювати виключно через категорії «вищий» і «нижчий» акт. Юридична сила залежить також від того, чи відповідає акт тим критеріям, які в межах конкретної правової системи визнаються ознаками юридично значущого джерела права. Саме тому правило визнання є важливим містком між формальною ієрархією джерел права та їх реальною дією у юридичній практиці.

2. Система рівнів правового регулювання у національному, міжнародному та європейському праві

Система рівнів правового регулювання в національному праві України має чітко виражений ієрархічний характер. Її нормативну основу сьогодні становлять не лише положення Конституції України, а й Закон України «Про правотворчу діяльність», який уперше на законодавчому рівні системно закріпив ієрархію нормативно-правових актів, визначив засади їх співвідношення та встановив загальні критерії юридичної сили. Саме тому аналіз базових рівнів правового регулювання в Україні доцільно здійснювати крізь призму цього Закону, який надав цілісного законодавчого оформлення системі джерел права.

Відповідно до статті 19 Закону України «Про правотворчу діяльність» юридична сила нормативно-правового акта визначається як властивість нормативно-правових актів та встановлених ними норм права, що є основою для визначення їх взаємної ієрархічної підпорядкованості у системі нормативно-правових актів. Така підпорядкованість зумовлюється засадами конституційного ладу, компетенцією та територіальною юрисдикцією суб'єкта правотворчої діяльності, а також іншими особливостями, визначеними Конституцією України та законом. Отже, система рівнів правового

регулювання пов'язується не лише з формою акта, а й із місцем суб'єкта правотворчості в системі публічної влади, обсягом його повноважень та характером регульованих відносин.

У цій системі базовими рівнями правового регулювання виступають Конституція України, чинні міжнародні договори України, закони та підзаконні нормативно-правові акти. Конституційний рівень формує первинні засади правового регулювання; міжнародно-правовий рівень забезпечує включення міжнародних зобов'язань України до національної правової системи; законодавчий рівень установлює основні правила регулювання найважливіших суспільних відносин; підзаконний рівень забезпечує конкретизацію, розвиток і практичну реалізацію законодавчих приписів. У цьому розумінні підзаконне регулювання не є самостійним щодо актів вищої юридичної сили, а має похідний характер.

Першим і визначальним рівнем правового регулювання є конституційний рівень. Відповідно до пункту 1 частини другої статті 19 Закону України «Про правотворчу діяльність» Конституція України в системі нормативно-правових актів України має найвищу юридичну силу та є обов'язковою до виконання на всій території України. Це положення узгоджується зі статтею 8 Конституції України, згідно з якою Конституція України має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі й повинні відповідати їй.

Особливе місце Конституції України зумовлене її установчим змістом. Саме вона визначає основи конституційного ладу, правовий статус людини і громадянина, систему органів державної влади, територіальний устрій держави, засади місцевого самоврядування, а також принципи організації всієї системи законодавства. У зв'язку з цим конституційний рівень має базовий характер: усі інші рівні правового регулювання можуть функціонувати лише в межах, визначених Конституцією України. Будь-яке правотворення, що виходить за ці межі або суперечить їм, втрачає належну конституційну основу.

Другим базовим рівнем правового регулювання є законодавчий рівень. Відповідно до пункту 3 частини другої статті 19 Закону України «Про правотворчу діяльність» закони приймаються на основі Конституції України та чинних міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, мають на території України вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти нижчих рівнів, і є обов'язковими до виконання на всій території України. Отже, законодавчий рівень посідає центральне місце в системі національного правового регулювання, оскільки саме на ньому здійснюється первинне нормативне врегулювання найбільш значущих і стабільних суспільних відносин.

Закони у вітчизняній правовій системі охоплюють кілька різновидів. До них належать Конституція України як Основний Закон, конституційні закони, звичайні закони, у тому числі кодифіковані акти, а також закони, якими надається згода на обов'язковість міжнародних договорів України. Незалежно від цих відмінностей закон характеризується особливим порядком прийняття, загальнообов'язковістю, регулюванням найбільш важливих суспільних відносин і вищою юридичною силою щодо підзаконних нормативно-правових актів.

Значення законодавчого рівня підкреслюється положеннями статті 92 Конституції України, яка визначає коло питань, що встановлюються виключно законами України. Йдеться, зокрема, про права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав, основні обов'язки громадян, засади використання природних ресурсів, основи соціального захисту, регулювання праці, шлюбу, охорони здоров'я, національної безпеки та інші питання загальнодержавного значення. Це означає, що законодавчий рівень є не лише вищим щодо підзаконного, а й предметно визначеним: саме закону належить первинна регулятивна компетенція у найбільш важливих сферах суспільного життя.

Підзаконний рівень правового регулювання має похідний характер. Хоча підзаконні нормативно-правові акти мають нижчу юридичну силу, ніж Конституція України, чинні міжнародні договори України та закони, їх значення в системі правового регулювання є вагомим. Саме вони забезпечують деталізацію, конкретизацію та організаційне забезпечення виконання законів. Існування підзаконного рівня зумовлене складністю суспільних відносин, які не можуть бути вичерпно врегульовані лише законом.

Закон України «Про правотворчу діяльність» не лише загалом визнає існування підзаконних актів, а й вибудовує їх внутрішню ієрархію. Після законів у статті 19 цього Закону визначаються постанови Верховної Ради України та укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та нормативно-правові акти Національного банку України, накази міністерств, нормативно-правові акти інших державних органів, акти органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Такий підхід свідчить, що підзаконний рівень не є однорідним, а має власну внутрішню структуру, побудовану з урахуванням конституційного статусу суб'єкта правотворчості, його компетенції та територіальної юрисдикції.

Підзаконні нормативно-правові акти формуються за принципом похідності від актів вищої юридичної сили. Це означає, що кожний такий акт має прийматися на основі та на виконання Конституції України, законів України, чинних міжнародних договорів України, а на відповідних рівнях –

також на основі актів вищих суб'єктів підзаконного нормотворення. Звідси впливають основні ознаки підзаконного нормативно-правового акта: відповідність актам вищої юридичної сили, прийняття уповноваженим суб'єктом у межах компетенції, спеціальний предмет регулювання, офіційний характер, необхідність оприлюднення та, у визначених випадках, державної реєстрації.

Особливе місце в межах підзаконного рівня посідають акти органів місцевого самоврядування. Відповідно до пункту 13 частини другої статті 19 Закону України «Про правотворчу діяльність» вони приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України і є обов'язковими до виконання на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці або територіальної громади. Їх специфіка полягає в тому, що вони мають підзаконний характер, однак не входять до системи виконавчої влади, а утворюють окрему підсистему локального правового регулювання, засновану на конституційно гарантованій автономії місцевого самоврядування.

Наведена характеристика внутрішньої ієрархії нормативно-правових актів буде неповною без урахування міжнародно-правового складника, оскільки в сучасних умовах система джерел права України формується не лише актами національного походження, а й чинними міжнародними договорами України.

Конституційна основа місця міжнародних договорів у правовій системі України закріплена в статті 9 Конституції України. Вона встановлює, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Водночас укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. У поєднанні зі статтею 8 Конституції України, яка надає їй найвищу юридичну силу, це означає, що міжнародний договір входить до системи національного законодавства, але не може перевищувати Конституцію і не може бути введений у правовий обіг усупереч її положенням.

Спеціальне законодавче оформлення цього рівня міститься у Законі України «Про правотворчу діяльність». Частина перша статті 9 цього Закону визначає законодавство України як взаємопов'язану та упорядковану систему нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів. У пункті 2 частини другої статті 19 встановлено, що чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, укладаються відповідно до Конституції України та мають на території України вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, зазначені у пунктах 3–13 цієї частини. Отже, законодавець не лише визнає міжнародні договори

частиною законодавства, а й відводить їм окреме місце у системі джерел права – між Конституцією України та іншими видами нормативно-правових актів.

Ключове значення для внутрішньодержавної дії міжнародних договорів має стаття 19 Закону України «Про міжнародні договори України». Вона встановлює, що чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Тією ж статтею закріплено колізійне правило: якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, застосовуються правила міжнародного договору. У такий спосіб міжнародний договір у правовій системі України має не лише включальний, а й пріоритетний характер у разі колізії з актом законодавства нижчого рівня.

Водночас значення міжнародного договору не обмежується його формальним включенням до національного законодавства. Закон України «Про міжнародні договори України» визначає механізми надання згоди на обов'язковість міжнародного договору, його ратифікації, оприлюднення, реєстрації та виконання. Це свідчить про те, що міжнародний договір у системі джерел права України є не лише нормативним елементом, а й реально діючим регулятором, виконання якого забезпечується внутрішньодержавними організаційними та правозастосовними механізмами.

Наведена характеристика національної ієрархії джерел права свідчить, що вона формується не лише як вертикаль «Конституція – закон – підзаконний акт». Сучасна система правового регулювання є складнішою, оскільки включає чинні міжнародні договори України, а також перебуває під дедалі сильнішим впливом права Європейського Союзу. Саме тому дослідження рівнів правового регулювання потребує виходу за межі суто внутрішньодержавної моделі та врахування міжнародного й наднаціонального вимірів.

У зарубіжній правовій доктрині питання про місце міжнародних договорів у системі джерел права розглядається як частина загальної проблеми співвідношення національного та міжнародного рівнів правового регулювання. Водночас поява норм *jus cogens* та зростання ролі зобов'язань, від яких держави не можуть відступити, свідчать про формування елементів ієрархії і в самому міжнародному праві [20]. Це важливо для розуміння правової природи міжнародного договору, оскільки він функціонує не ізольовано, а в межах ширшої міжнародно-правової системи, де також виникають питання пріоритету, імперативності та меж договірної свободи держав.

Порівняльно-правовий матеріал свідчить, що міжнародні договори можуть посідати різне місце в національних системах джерел права. Так, у Хорватії міжнародні договори, укладені, підтверджені відповідно до Конституції, опубліковані та чинні, є складовою внутрішнього законодавства і за юридичною силою стоять вище законів [5]. У Республіці Кіпр міжнародні договори, конвенції та угоди, укладені в установленому порядку й опубліковані, також мають вищу юридичну силу порівняно з національним законом, хоча конституційний рівень зберігає особливе значення з урахуванням зобов'язань держави як члена ЄС [6]. У Латвії пріоритет міжнародного права поєднується з вимогою збереження основоположних принципів Конституції, а в Австрії місце міжнародного договору залежить від його змісту та способу імплементації [1; 7; 14].

Отже, європейський досвід демонструє відсутність єдиної універсальної моделі розміщення міжнародних договорів у системі джерел права. В одних державах вони мають пріоритет над законом, в інших – їх статус залежить від способу включення у внутрішнє право або від предмета регулювання. Для української науки цей досвід важливий тим, що він підтверджує: місце міжнародного договору в системі джерел права визначається не абстрактно, а через конституційну модель конкретної держави, порядок надання згоди на обов'язковість договору та механізм його внутрішньодержавного застосування.

Ще більш глибокі зміни класичної моделі правового регулювання пов'язані з формуванням і розвитком права Європейського Союзу. Якщо в традиційній національній моделі ієрархія будувалася переважно як внутрішньодержавна вертикаль «конституція – закон – підзаконний акт», то з розвитком європейської інтеграції до цієї конструкції додався наднаціональний рівень. Унаслідок цього право ЄС стало не лише зовнішнім орієнтиром для національного законодавця, а й самостійним фактором трансформації внутрішньої побудови правових систем держав-членів.

У загальнотеоретичному вимірі право ЄС підтверджує, що ієрархія норм не зводиться до простої «вертикалі актів». Вона функціонує як складна система взаємодії різних нормативних рівнів, у межах якої наднаціональні норми можуть впливати на дію конституційних, законодавчих і підзаконних актів держав-членів. Саме тому сучасна ієрархія нормативних актів у європейському просторі формується не лише всередині окремої держави, а й через її включення до ширшого наднаціонального правового порядку.

Досвід держав-членів ЄС демонструє різні моделі взаємодії національного і наднаціонального рівнів. У Кіпрі після конституційних змін 2006 року право ЄС було прямо поставлене над Конституцією, що є одним із найбільш радикальних варіантів перебудови класичної ієрархії нормативних

актів [6]. Італійська модель, навпаки, поєднує визнання примату права ЄС із доктриною так званих контрмеж, відповідно до якої верховні принципи Конституції та невідчужувані права людини не можуть бути усунуті навіть під впливом права ЄС [4]. Подібна логіка простежується і в Латвії, де пріоритет права ЄС визнається лише доти, доки він не зачіпає незмінного ядра Конституції [7].

Австрійський підхід також поєднує визнання пріоритету права ЄС із застереженням щодо збереження основ конституційної ідентичності держави. В офіційних австрійських матеріалах підкреслюється, що після вступу до ЄС основи австрійського правопорядку визначаються вже не лише національним конституційним правом, а й правом Європейського Союзу. Водночас пріоритет права ЄС не поширюється на провідні принципи Конституції, зокрема демократичний, республіканський, федеративний, ліберальний принцип, принцип поділу влад і принцип правової держави [1]. Це свідчить, що право ЄС не усуває автоматично національні конституційні системи, а вступає з ними у складну взаємодію.

Хорватський досвід показує, що право ЄС у сучасних умовах сприймається не лише як зовнішній масив наднаціональних зобов'язань, а як самостійний елемент національного законодавства. Стаття 145 Конституції Республіки Хорватія закріплює, що акти і рішення, прийняті в інституціях ЄС, застосовуються в Республіці Хорватія відповідно до *acquis communautaire*, а хорватські суди забезпечують захист суб'єктивних прав, що ґрунтуються на праві ЄС [5]. Це свідчить про поступове включення права ЄС до внутрішньої системи правового регулювання держави-члена.

Вплив права ЄС на сучасну систему нормативних актів проявляється не лише у співвідношенні між наднаціональними та національними нормами, а й у внутрішній структурі самого права ЄС. Після набрання чинності Лісабонським договором у праві ЄС було чіткіше розмежовано законодавчі та незаконодавчі акти. Стаття 289 ДФЄС визначає категорію законодавчих актів, а статті 290 і 291 ДФЄС розмежовують делеговані та імплементаційні акти. У такий спосіб право ЄС набуло більш упорядкованої внутрішньої структури, у межах якої розмежовано акти, що встановлюють основні правила, і акти, що їх доповнюють, змінюють або забезпечують однакові умови виконання [3].

Особливе значення мають делеговані та імплементаційні акти. Делеговані акти ухвалюються Комісією для доповнення або зміни окремих неістотних елементів законодавчого акта, тоді як імплементаційні акти забезпечують однакові умови виконання юридично обов'язкових актів ЄС. Відмінність між ними має не лише техніко-юридичний, а й функціональний характер, оскільки пов'язана з різними режимами делегування, контролю та участі інституцій ЄС і держав-членів [22]. Це підтверджує, що навіть у межах

наднаціонального правопорядку ієрархія нормативних актів має не лише формальний, а й функціональний вимір.

Для української правової системи право ЄС має особливе значення, оскільки воно поступово перетворюється на нормативний орієнтир реформування національного законодавства. Навіть за відсутності повної інтеграції права ЄС до внутрішньої ієрархії нормативних актів у тому вигляді, як це має місце у державах-членах, право ЄС уже виконує функцію зовнішнього стандарту для правотворчості, тлумачення права і законодавчої адаптації. Саме через це право ЄС впливає на сучасну ієрархію нормативних актів не лише у державах-членах, а й у країнах, що орієнтуються на *acquis communautaire* як на зразок належного нормативного порядку.

Отже, система рівнів правового регулювання у сучасному праві має багаторівневий характер. У національному праві України її основу становлять Конституція України, чинні міжнародні договори України, закони та підзаконні нормативно-правові акти. Водночас у сучасних умовах ця система не може розглядатися ізольовано від міжнародного та європейського правового простору. Міжнародні договори України виступають самостійним елементом законодавства, а право ЄС – важливим наднаціональним орієнтиром, який впливає на розвиток національної системи джерел права, її ієрархію та механізми узгодження нормативного матеріалу.

3. Колізії між рівнями правового регулювання та механізми їх подолання

Особливості сучасного правового регулювання закономірно зумовлюють виникнення суперечностей між нормативними приписами різного рівня, змісту та походження. Чим складнішою стає правова система, чим більше вона охоплює різнорідних суб'єктів правотворчості, форм нормативного вираження та режимів регулювання, тим вищою є ймовірність зіткнення між приписами, що претендують на врегулювання одного й того самого питання.

Для сучасної української правової системи ця проблема має особливе значення. По-перше, система законодавства України залишається переважаною значною кількістю актів різного часу ухвалення і різної регуляторної логіки. По-друге, Конституція України, чинні міжнародні договори, закони, підзаконне та локальне регулювання, а також право Європейського Союзу як зовнішній нормативний орієнтир європейської інтеграції формують багаторівневий нормативний простір, елементи якого постійно взаємодіють. По-третє, Закон України «Про правотворчу діяльність» прямо закріплює системність як один із принципів правотворчої діяльності, визначає законодавство України як взаємопов'язану та упорядковану систему нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів, встановлює поняття юридичної сили та ієрархію нормативно-правових актів, а

також вимагає узгодженості норм із актами вищої та рівної юридичної сили. Водночас навіть таке нормативне впорядкування не усуває потреби в доктринальному аналізі природи колізій та механізмів їх подолання.

У цьому значенні колізії не є випадковим відхиленням у функціонуванні права, а виступають об'єктивним наслідком розвитку законодавства, ускладнення суспільних відносин, спеціалізації нормативного масиву та взаємодії національного, міжнародного й наднаціонального права [35, с. 3–4]. Тому аналіз колізій між рівнями правового регулювання не може зводитися лише до фіксації формальної несумісності окремих норм. Йдеться про ширшу проблему внутрішньої узгодженості правової системи, меж компетенції суб'єктів правотворчості, співвідношення різних джерел права та вироблення юридичних технік, здатних забезпечити стабільність, передбачуваність і цілісність правового регулювання.

У загальнотеоретичному плані правову колізію доцільно розуміти як суперечність між правовими явищами, насамперед між нормами права чи нормативними приписами, що по-різному визначають належний юридичний результат щодо одного й того самого або суміжного предмета регулювання. Категорія правової колізії є ширшою за поняття колізії в законодавстві, оскільки може охоплювати суперечності між нормами права, актами, підходами до тлумачення права, актами правозастосування та правовими позиціями різних органів. Колізії в законодавстві становлять частину цього ширшого явища і виражаються у неузгодженості між нормативними приписами, закріпленими у джерелах права [33, с. 86–87].

Правову колізію слід відмежовувати від суміжних юридичних явищ – прогалин, дублювання, конкуренції норм і правових конфліктів. Прогалина означає відсутність необхідного нормативного регулювання, тоді як колізія виникає за наявності кількох нормативних орієнтирів. Дублювання передбачає повторне відтворення припису без обов'язкової суперечності. Конкуренція загальної і спеціальної норми не завжди є дефектом правової системи, оскільки часто відображає нормальну диференціацію правового регулювання і потребує лише правильного правила пріоритету [33, с. 87–88]. Правовий конфлікт, своєю чергою, здебільшого описує зіткнення інтересів, позицій або суб'єктів, тоді як колізія має передусім нормативно-структурний характер і відображає суперечність між правовими приписами або актами [29, с. 50–53].

Виникнення правових колізій зумовлюється поєднанням об'єктивних і суб'єктивних чинників. До об'єктивних належать динамізм суспільних відносин, ускладнення предмета правового регулювання, поява нових сфер суспільного життя, багаторівнева організація правової системи та нерівномірність законодавчого оновлення. До суб'єктивних причин належать помилки правотворчої діяльності, недотримання правил юридичної техніки,

недостатнє врахування чинних актів під час підготовки нових, дублювання регулятивних приписів, вихід суб'єктів нормотворчості за межі компетенції, а також недостатня ефективність правової експертизи [35, с. 43–46; 29, с. 50–53]. Саме поєднання цих чинників пояснює, чому колізії в сучасному праві мають не випадковий, а системний характер.

Найбільш усталеною в теорії права є класифікація колізій за характером співвідношення норм або актів, що вступають у суперечність. Зазвичай виокремлюють темпоральні, ієрархічні, просторові, змістовні, компетенційні, змішані та міжсистемні колізії. Темпоральні колізії виникають між раніше і пізніше прийнятими приписами; ієрархічні – між актами різної юридичної сили; просторові – через відмінності у територіальних межах дії актів або правових режимів; змістовні – між нормами однакової юридичної сили, які по-різному регулюють одне питання; компетенційні – у зв'язку з нечітким розмежуванням повноважень між суб'єктами правотворчості; змішані – коли між тими самими нормами поєднується кілька видів суперечностей; міжсистемні – між нормами різного правового походження, зокрема національного, міжнародного та наднаціонального [25, с. 134–136; 35, с. 115–117; 29, с. 113–117].

Для дослідження ієрархії джерел права найбільше значення мають ієрархічні та міжсистемні колізії. Ієрархічні колізії безпосередньо пов'язані з питанням юридичної сили нормативно-правового акта та його місця в системі джерел права. У національному праві вони проявляються у суперечностях між Конституцією України і законами, між законами і підзаконними нормативно-правовими актами, між актами центральних органів виконавчої влади та актами нижчих рівнів, а також між актами державної влади і локальними актами. Міжсистемні колізії є складнішими, оскільки виникають між нормами різного походження – національного, міжнародного та європейського – і не завжди можуть бути вирішені лише за класичною схемою «вища» і «нижча» норма.

У теорії права подолання колізій традиційно пов'язується з трьома класичними принципами: *lex superior derogat legi inferiori*, *lex specialis derogat legi generali* та *lex posterior derogat legi priori*. Їхнє значення полягає в тому, що вони відображають три базові виміри нормативного порядку: ієрархію джерел права, диференціацію предмета правового регулювання та зміну права в часі. Водночас у сучасному багаторівневому праві ці принципи не можуть сприйматися як механічні й абсолютно самодостатні правила. Їх застосування залежить від характеру колізії, структури правової системи, співвідношення між джерелами права та цілей конкретного регулятивного режиму [31, с. 75–76; 25, с. 134–136].

Визначальне місце серед цих принципів посідає *lex superior derogat legi inferiori*, оскільки саме він безпосередньо пов'язаний із юридичною силою нормативно-правових актів та ієрархічною побудовою системи законодавства. Його сутність полягає в тому, що норма, закріплена в акті вищої юридичної сили, має перевагу над нормою, закріпленою в акті нижчої юридичної сили [31, с. 75–76]. С. Погребняк обґрунтовано називає його головним засобом подолання ієрархічних колізій, оскільки цей принцип впливає з конституційного закріплення найвищої юридичної сили Конституції України та підпорядкованості їй усіх інших нормативно-правових актів [35, с. 84].

У національному праві принцип *lex superior* має не лише техніко-юридичне, а й системне значення. Він забезпечує внутрішню узгодженість правової системи, визначає межі нормотворчої компетенції суб'єктів публічної влади та виконує інтерпретаційну функцію: у разі сумніву правозастосувач повинен прагнути до такого тлумачення нижчої норми, яке збереже її відповідність акту вищої юридичної сили. У цьому сенсі зазначений принцип є не просто правилом вибору норми, а структурною вимогою верховенства Конституції, закону та легальності публічної влади.

Нормативне значення цього принципу істотно посилив Закон України «Про правотворчу діяльність», який системно визначив поняття юридичної сили, закріпив ієрархію нормативно-правових актів і прямо пов'язав системність законодавства з узгодженістю норм різних рівнів. Стаття 3 цього Закону відносить системність до основних принципів правотворчої діяльності, стаття 19 визначає юридичну силу як основу ієрархічної підпорядкованості нормативно-правових актів, а стаття 34 вимагає, щоб норми права, що містяться у нормативно-правовому акті, відповідали актам вищої юридичної сили та були узгоджені з актами рівної юридичної сили. Отже, Закон України «Про правотворчу діяльність» закладає не лише механізми подолання колізій у процесі правозастосування, а й превентивні вимоги до нормопроектної діяльності [30, с. 38–39].

Особливо важливим є те, що цей Закон законодавчо розмежовує дві форми колізії норм права: «протиріччя» як колізію між нормами у нормативно-правових актах рівної юридичної сили та «невідповідність» як колізію між нормами актів різної юридичної сили. Такий підхід дозволяє точніше окреслити природу горизонтальних і вертикальних колізій та визначити належний механізм їх подолання. Крім того, стаття 66 Закону встановлює спеціальне правило співвідношення кодексу і первинного закону: у разі виявлення колізії між нормою кодексу та нормою первинного закону пріоритет має норма кодексу, якщо інше не передбачено самим кодексом.

Принцип *lex specialis derogat legi generali* ґрунтується на співвідношенні загального і спеціального регулювання. Його зміст полягає в тому, що

спеціальна норма має перевагу над загальною в межах того кола суспільних відносин, яке становить її предмет. Водночас спеціальна норма не завжди скасовує загальну, а часто лише доповнює, конкретизує або обмежує сферу її дії [35, с. 120–124]. У сучасній українській доктрині й судовій практиці принцип *lex specialis* тлумачиться як інструмент раціонального розмежування загального і спеціального правового режиму. Я. Берназюк слушно підкреслює, що пізніший загальний закон не має автоматичної переваги над давнішим спеціальним, якщо спеціальний закон більш детально регламентує відповідні суспільні відносини і був спрямований саме на їх врегулювання [24, с. 69–78].

Принцип *lex posterior derogat legi priori* пов'язаний із темпоральним виміром колізій. Його вихідна ідея полягає в тому, що новіша норма виражає пізнішу волю компетентного законодавця, а тому має перевагу над давнішою нормою того самого рівня, якщо інше не впливає зі співвідношення їх юридичної сили або спеціальності [35, с. 79–81]. Водночас цей принцип також не має абсолютного характеру: пізніша норма не може витіснити акт вищої юридичної сили, а пізніший загальний закон не завжди має перевагу над ранішою спеціальною нормою. Отже, у реальному правозастосуванні класичні колізійні принципи взаємодіють між собою і потребують встановлення пріоритету між ієрархічним, змістовним і темпоральним критеріями [24, с. 69–78].

У цьому аспекті важливим є співвідношення колізійних принципів і колізійних норм. Колізійні принципи становлять узагальнення історично сформованої правозастосовної практики, тоді як колізійні норми, прямо закріплені в законодавстві, є обов'язковими для правозастосувача. Саме тому в сучасному українському законодавстві нормативно сформульовані правила Закону України «Про правотворчу діяльність», зокрема статті 19, 34 і 66, мають особливе значення для подолання колізій між рівнями правового регулювання.

Одним із найскладніших різновидів багаторівневих правових конфліктів є колізії між національним і міжнародним правом. Тут стикаються не лише норми різного походження, а й різні механізми їх легітимації та дії. В Україні базові орієнтири для вирішення таких колізій встановлюються статтями 8 і 9 Конституції України. Конституція України має найвищу юридичну силу, а чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Цей підхід деталізується у статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України», яка передбачає, що у разі встановлення міжнародним договором інших правил, ніж ті, що містяться у відповідному акті законодавства України, застосовуються правила міжнародного договору.

Водночас стаття 19 Закону України «Про правотворчу діяльність» закріплює місце чинних міжнародних договорів у системі джерел права –

нижче Конституції України, але вище актів, зазначених у пунктах 3–13 частини другої цієї статті. Отже, у правовій системі України міжнародний договір виступає складовою національного законодавства з визначеним місцем у системі джерел права. Це означає, що підзаконний нормативно-правовий акт не може переважати міжнародний договір, а закон підлягає тлумаченню й застосуванню з урахуванням міжнародного зобов'язання держави, якщо таке зобов'язання належним чином включене у національне законодавство.

Колізії між національним правом і правом Європейського Союзу становлять особливу групу правових конфліктів. Їх специфіка зумовлена тим, що право ЄС функціонує як автономна наднаціональна правова система, яка претендує на примат у межах переданих Союзу компетенцій, але водночас діє через національні конституційні механізми відкритості до інтеграції. Саме тому в таких конфліктах стикаються не лише різні норми, а й різні моделі легітимації: з одного боку, логіка єдності та ефективності права ЄС, а з іншого – логіка конституційної самобутності держави-члена [9, с. 1255–1257].

Нормативні вихідні точки цієї проблеми позначені статтями 2 і 4(2) Договору про Європейський Союз. Стаття 2 TEU закріплює засадничі цінності Союзу – людську гідність, свободу, демократію, рівність, верховенство права і повагу до прав людини, тоді як стаття 4(2) TEU зобов'язує Союз поважати національну ідентичність держав-членів, властиву їхнім фундаментальним політичним і конституційним структурам. Саме між цими полюсами – єдністю правопорядку Союзу і конституційною самобутністю держав – розгортається сучасна конфліктологія права ЄС.

У сучасній теорії примату дедалі помітніше простежується відхід від суто «структурного» його розуміння. П. Елефтеріадіс доводить, що примат права ЄС є передусім інтерпретивним, а не структурним принципом: ідеться не про онтологічне «знищення» національної норми, а про конституційне визнання того, що в межах прийнятих державою зобов'язань право ЄС має перевагу в застосуванні [9, с. 1283–1285]. Водночас така модель не усуває конфліктності, оскільки найвищі суди держав-членів часто визнають примат права ЄС із застереженнями щодо конституційної ідентичності або *ultra vires* контролю.

Порівняльний досвід держав-членів ЄС демонструє різні моделі розв'язання таких конфліктів. Італійська модель поєднує визнання примату права ЄС із доктриною *controlimiti*, відповідно до якої примат права Союзу обмежується фундаментальними принципами конституційного ладу та невідчужуваними правами людини. Австрійський досвід є більш інтеграційно дружнім, однак і він зберігає ідею особливого статусу базових конституційних принципів. У Латвії пріоритет міжнародного та європейського права не поширюється на так зване «ядро» Конституції, тоді як у Кіпрі після

конституційних змін 2006 року право ЄС було прямо поставлене вище Конституції [11; 12]. Натомість польський приклад, зокрема рішення Конституційного трибуналу у справі К 3/21, демонструє конфронтаційний сценарій, за якого під сумнів ставиться сам принцип примату права ЄС [18].

Сучасна доктрина дедалі частіше пов'язує такі конфлікти не лише з національною конституційною ідентичністю, а й із формуванням власної конституційної ідентичності Союзу. Л. Спікер обґрунтовує, що первинне право ЄС уже не слід розуміти як сукупність формально рівних норм: у ньому поступово проступає субстантивна ієрархія, на вершині якої розміщуються цінності статті 2 TEU як «конституційне ядро» Союзу [21, с. 106–110]. Отже, конфлікти між національною ідентичністю держави-члена та правом ЄС дедалі частіше вирішуються через співвідношення між статтею 4(2) TEU і цінностями статті 2 TEU, а не лише через механічне посилення на примат або його заперечення.

Для України це має важливе теоретичне й практичне значення. Колізії між національним правом і правом ЄС не слід моделювати ані як звичайні внутрішні ієрархічні суперечності, ані як простий різновид колізій між національним і міжнародним правом. Їх правильне розуміння потребує одночасного врахування функціональної примусовості права ЄС у межах прийнятих до виконання зобов'язань, конституційної рамки національної правової системи та ціннісного ядра самого Союзу. Для України практичне значення цього полягає в необхідності формування координаційного підходу: на рівні правотворчості – через попередню перевірку сумісності законопроектів із правом ЄС; на рівні судового тлумачення – через конформне прочитання національних норм у світлі права Союзу; на рівні конституційної теорії – через чітке розрізнення між захистом конституційної ідентичності та її політичною інструменталізацією.

Практичний вимір подолання колізій між рівнями правового регулювання виявляється насамперед у діяльності Конституційного Суду України та Верховного Суду. Конституційний Суд України забезпечує конституційний контроль за нормативно-правовими актами, вирішує питання щодо їх відповідності Конституції України та через офіційне тлумачення формує орієнтири для усунення ієрархічних суперечностей у правовій системі. Верховний Суд, своєю чергою, реалізує механізми подолання колізій на рівні конкретного правозастосування, зокрема тоді, коли підзаконні нормативно-правові акти звужують зміст або обсяг прав, установлених законом, або коли виникає потреба узгодити національне законодавство з міжнародними стандартами захисту прав людини.

На рівні конституційного судочинства показовим є Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2002 року №15-рп/2002 у справі

про досудове врегулювання спорів, у якому Суд захистив конституційну гарантію судового захисту від її звужувального тлумачення. Водночас сьогодні це рішення слід застосовувати з урахуванням чинної редакції статті 124 Конституції України, яка передбачає, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. Значення цього рішення полягає не в запереченні будь-якого обов'язкового досудового порядку як такого, а в підтвердженні того, що такі процедури не можуть нівелювати саме право особи на доступ до суду.

Іншим прикладом є Рішення Конституційного Суду України від 30 травня 2001 року №7-рп/2001 у справі про відповідальність юридичних осіб, у якому Суд через офіційне тлумачення усунув нормативну неузгодженість щодо меж адміністративної відповідальності. У подібній логіці слід розглядати й Рішення Конституційного Суду України від 11 листопада 2008 року №25-рп/2008 у справі про земельні аукціони, де предметом перевірки стала відповідність Конституції України постанови Кабінету Міністрів України, тобто класична вертикальна колізія між конституційно визначеними межами підзаконного регулювання та актом уряду.

Верховний Суд відіграє важливу роль у подоланні колізій між національним і міжнародним правом. На офіційному рівні він виходить із того, що національні суди застосовують Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику ЄСПЛ як джерело права, а остаточні рішення ЄСПЛ можуть бути підставою для перегляду національних судових рішень. Практичне втілення такого підходу демонструє діяльність Великої Палати Верховного Суду щодо перегляду справ після рішень ЄСПЛ, зокрема у справах, у яких ЄСПЛ встановив порушення Україною Конвенції. Це означає, що рішення ЄСПЛ виступає не абстрактним зовнішнім орієнтиром, а реальним процесуальним механізмом усунення наслідків колізії між національним правозастосуванням і міжнародним стандартом захисту прав людини.

Новим етапом у розвитку цього механізму став судовий діалог із ЄСПЛ у порядку Протоколу №16 до Конвенції. Звернення Великої Палати Верховного Суду до ЄСПЛ із запитом про надання консультативного висновку свідчить про перехід від усунення колізій після рішення міжнародного суду до попереджувального судового діалогу, спрямованого на недопущення розходження між національним правом і конвенційним стандартом ще до остаточного вирішення спору.

Поряд із власне колізійними правилами сучасна правова система потребує превентивних механізмів, спрямованих на недопущення суперечностей ще на стадії підготовки, прийняття та подальшого застосування нормативно-правових актів. У цьому аспекті особливого значення набувають систематизація законодавства, правовий моніторинг і правова експертиза. Їх

об'єднує спільна функція – забезпечення внутрішньої узгодженості правового масиву, виявлення дублювань, прогалин, суперечностей і техніко-юридичних недоліків до того, як вони перетворюються на реальні складнощі правозастосування [30, с. 38–39; 38, с. 164–166].

Систематизація законодавства посідає центральне місце серед превентивних засобів, оскільки забезпечує впорядкування нормативно-правових актів різних ієрархічних рівнів, їх узгодження та приведення у внутрішню цілісну систему. У сучасній доктрині її визначають як нормотворчу та/або техніко-юридичну діяльність, спрямовану на впорядкування правових приписів для формування ефективної системи законодавства [30, с. 38–39]. Водночас систематизація спрямована не лише на технічне впорядкування актів, а й на подолання множинності законодавства, ліквідацію дублювань, суперечностей, колізій і юридичних помилок [38, с. 166–168; 28, с. 167–170].

Особливу роль у цьому відіграє кодифікація як форма систематизації. На відміну від інкорпорації, яка переважно впорядковує вже наявний нормативний матеріал, кодифікація дає змогу не лише виявити колізії, а й усунути їх шляхом перероблення нормативного змісту, оновлення правових конструкцій та вилучення застарілих або дублюючих положень [28, с. 167–170]. Для сучасної України це має особливе значення, оскільки в умовах постійного внесення часткових змін до численних законів і підзаконних актів саме систематизована правотворча діяльність дозволяє поєднати оновлення законодавства з мінімізацією нових правових колізій.

Другим ключовим превентивним механізмом є правовий моніторинг. У сучасних українських публікаціях він розглядається як самостійний техніко-юридичний інструмент забезпечення якості та ефективності нормативно-правових актів. Правовий моніторинг охоплює спостереження, аналіз, узагальнення та оцінку законодавства і практики його реалізації, що дозволяє виявляти дублювання, колізії, прогалини, неясності, декларативні та застарілі норми, а також формулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства [27, с. 95–104; 38, с. 167–168]. У цьому сенсі він забезпечує постійний зворотний зв'язок між правотворчістю, правозастосуванням і фактичним станом врегулювання суспільних відносин.

Правовий моніторинг має здійснюватися як на стадії проектування законів і підзаконних нормативно-правових актів, так і на стадії правозастосування. Такий підхід є особливо важливим у контексті європейської інтеграції, коли якість національного законодавства оцінюється не лише за формальною чинністю, а й за передбачуваністю, узгодженістю та придатністю до імплементації європейських стандартів. Саме тому правовий

моніторинг розглядається як інструмент євроінтеграційної правової політики та складова правотворчої і правозастосовної діяльності [26; 27].

Третім превентивним механізмом є правова експертиза проєктів нормативно-правових актів. Її значення полягає в тому, що вона дозволяє виявити потенційні суперечності ще до набрання актом чинності. У теоретико-правових дослідженнях наголошується, що мета експертизи полягає у перевірці проєктів актів на відповідність положенням актів вищої юридичної сили, узгодженість з іншими нормативними актами, а також у виявленні суперечностей, двозначностей і техніко-юридичних вад тексту [28, с. 135–137].

У сучасних умовах особливого значення набуває діяльність Міністерства юстиції України, участь якого у процедурах правової експертизи та державної реєстрації підзаконних нормативно-правових актів має системоутворюючий характер для всієї моделі запобігання правовим колізіям. Превентивне значення цієї діяльності суттєво посилив Закон України «Про правотворчу діяльність». Відповідно до статті 53 цього Закону державна реєстрація підзаконного нормативно-правового акта полягає у проведенні його юридичної експертизи на предмет відповідності Конституції та законам України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, міжнародним договорам України, зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу, а також правилам техніки нормопроекування. У разі невідповідності таким вимогам стаття 54 передбачає відмову в державній реєстрації і повернення акта суб'єкту правотворчої діяльності на доопрацювання.

Висновки

Система джерел права є основою впорядкованого функціонування правової системи, оскільки саме через неї визначаються місце, юридична сила та межі дії нормативно-правових актів. Ієрархія джерел права забезпечує не лише формальне розташування актів за рівнями, а й їх змістовну узгодженість, підпорядкованість актам вищої юридичної сили та можливість подолання суперечностей між правовими приписами.

Юридична сила нормативно-правового акта виступає ключовою категорією, що дозволяє визначити його місце в системі джерел права, співвідношення з іншими актами та межі пріоритету або підпорядкованості. Вона не зводиться лише до чинності акта чи факту його прийняття, а охоплює також компетенцію суб'єкта правотворчості, процедуру ухвалення, територіальні межі дії та відповідність актам вищого рівня. Тому юридична сила є не лише техніко-юридичною характеристикою нормативно-правового акта, а й важливим засобом забезпечення цілісності правового регулювання.

У національному праві України ієрархія джерел права має

конституційно визначену основу. Конституція України займає найвище місце в системі нормативно-правових актів і визначає межі для всіх інших рівнів правового регулювання. Закони України забезпечують первинне регулювання найважливіших суспільних відносин, тоді як підзаконні нормативно-правові акти мають похідний характер і приймаються на основі та на виконання актів вищої юридичної сили. Прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність» стало важливим кроком до законодавчого впорядкування цієї системи, оскільки він закріпив поняття юридичної сили, визначив ієрархію нормативно-правових актів та встановив вимоги до їх узгодженості.

Окреме місце в системі джерел права України посідають чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Вони є складовою національного законодавства і мають пріоритет щодо актів нижчого рівня, однак не можуть суперечити Конституції України. Це свідчить про поєднання національного та міжнародно-правового рівнів регулювання при збереженні верховенства Конституції як основи правової системи.

Право Європейського Союзу істотно змінює традиційне розуміння ієрархії джерел права, оскільки формує наднаціональний рівень правового регулювання. Для України право ЄС має значення не лише як зовнішній стандарт адаптації законодавства, а і як модель багаторівневої побудови нормативного порядку. У цьому контексті європейська інтеграція потребує системного узгодження національного законодавства з *acquis communautaire* з урахуванням конституційних засад українського правопорядку.

Особливості побудови сучасної системи джерел права зумовлюють виникнення правових колізій. Такі колізії можуть виникати між актами різної юридичної сили, між загальними і спеціальними нормами, між раніше і пізніше прийнятими актами, а також між національним, міжнародним та європейським рівнями правового регулювання. Їх подолання потребує правильного визначення характеру суперечності та застосування відповідних колізійних правил.

Класичні принципи подолання колізій зберігають важливе значення, однак у сучасній правовій системі вони не можуть застосовуватися ізольовано чи механічно. Їх використання має враховувати юридичну силу акта, предмет регулювання, межі компетенції суб'єкта правотворчості, співвідношення національного й міжнародного права, а також вплив європейських правових стандартів.

Водночас ефективність системи джерел права залежить не лише від засобів подолання вже наявних колізій, а й від превентивних механізмів їх запобігання. Систематизація законодавства, правовий моніторинг і правова експертиза проектів нормативно-правових актів мають розглядатися як

необхідні інструменти підтримання внутрішньої узгодженості законодавства. Саме вони дозволяють своєчасно виявляти дублювання, прогалини, суперечності, перевищення компетенції та інші недоліки нормативного регулювання.

Список джерел

1. Austrian Federal Constitutional Law (Bundes-Verfassungsgesetz, B-VG). Federal Law Gazette No. 1/1930. URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf (дата звернення 24.04.2026).
2. Brunet P. Introduction: la hiérarchie des normes, fétiche ou nécessité? // *Revus*. 2013. № 21. P. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.4000/revus.2768>.
3. Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union // *Official Journal of the European Union*. 2016. С 202. P. 47–199. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2016:202:TOC> (дата звернення 24.04.2026).
4. Constitution of the Italian Republic. URL: https://www.senato.it/sites/default/files/media-documents/Costituzione_INGLESE_2023.pdf (дата звернення 24.04.2026).
5. Constitution of the Republic of Croatia. URL: <https://ecnl.org/sites/default/files/files/2021/CroatiaConstitution.pdf> (дата звернення 24.04.2026).
6. Constitution of the Republic of Cyprus. URL: <https://www.law.gov.cy/law/law.nsf/1D2CDD154DCF33C9C225878E0030BA5E/%24file/The%20Constitution%20of%20the%20Republic%20of%20Cyprus%20as%20amended%20until%202013.pdf> (дата звернення 24.04.2026).
7. Constitution of the Republic of Latvia (Satversme). URL: <https://likumi.lv/wwraksti/LIKUMI/SATVERSME/ANGLU.PDF> (дата звернення 24.04.2026).
8. Ehrenberg K.M. The institutionality of legal validity // *Philosophy and Phenomenological Research*. 2020. Vol. 100. № 2. P. 277–301. DOI: <https://doi.org/10.1111/phpr.12536>.
9. Eleftheriadis P. The primacy of EU law: Interpretive, not structural // *European Papers*. 2023. Vol. 8. № 3. P. 1255–1291.
10. Hart H.L.A. *The Concept of Law*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 1994. 315 p.
11. Hierarchy of Norms in Cyprus Law. Cyprus Supreme Court // *Notes on the Hierarchy of Norms: ACA-Europe Seminar, Paris, 18 December 2013*. URL: <https://www.aca-europe.eu/seminars/Paris2013bis/Chypre.pdf> (дата звернення 24.04.2026).
12. Hierarchy of Norms in Latvian Law. Latvia Supreme Court // *Notes on the Hierarchy of Norms: ACA-Europe Seminar, Paris, 18 December 2013*. URL: <https://www.aca-europe.eu/seminars/Paris2013bis/Lettonie.pdf> (дата звернення 24.04.2026).
13. Iturralde Sesma V. Sobre el concepto de jerarquía normativa // *Anales de la Cátedra Francisco Suárez*. 1999. № 33. P. 261–278. DOI: <https://doi.org/10.30827/acfs.v33i0.13637>.
14. Lachmayer K. The Constitution of Austria in international constitutional networks: Pluralism, dialogues and diversity // *National Constitutions in European and Global Governance: Democracy, Rights, the Rule of Law* / eds. A. Albi, S. Bardutzky. The Hague:

- T.M.C. Asser Press, 2019. P. 1225–1270. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-6265-273-6_27.
15. Millard É. La hiérarchie des normes. Une critique sur un fondement empiriste // *Revus*. 2013. № 21. P. 163–199. DOI: <https://doi.org/10.4000/revus.2681>.
 16. Paour R. Les contraintes juridiques de la hiérarchie des normes // *Revus*. 2013. № 21. P. 201–218. DOI: <https://doi.org/10.4000/revus.2755>.
 17. Paulson S.L. How Merkl's Stufenbaulehre informs Kelsen's concept of law // *Revus*. 2013. № 21. P. 29–45. DOI: <https://doi.org/10.4000/revus.2727>.
 18. Petersen N., Wasilczyk P. The Primacy of EU Law and the Polish Constitutional Law Judgment. Brussels: European Parliament, 2022. PE 734.568. 82 p.
 19. Sandro P. Unlocking legal validity: Some remarks on the artificial ontology of law // *Legal Validity and Soft Law* / eds. P. Westerman, J. Hage, S. Kirste, A.R. Mackor. Cham: Springer, 2018. P. 99–123. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-77522-7_5.
 20. Shelton D. Normative hierarchy in international law // *American Journal of International Law*. 2006. Vol. 100. № 2. P. 291–323. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0002930000016675>.
 21. Spieker L.D. Primary law as pyramid: The case for substantive hierarchies in EU primary law // *The Reasoning of the Court of Justice of the EU: A Normative Assessment* / eds. A. Loxa, L. Lonardo. Oxford: Oxford University Press, 2026. P. 105–134. DOI: <https://doi.org/10.1093/9780198983002.003.0007>.
 22. Van der Mei A.P. Delegation of rulemaking powers to the European Commission post-Lisbon // *European Constitutional Law Review*. 2016. Vol. 12. № 3. P. 538–548. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1574019616000353>.
 23. Van Klink B., Lembcke O.W. A Fuller understanding of legal validity and soft law // *Legal Validity and Soft Law* / eds. P. Westerman, J. Hage, S. Kirste, A.R. Mackor. Cham: Springer, 2018. P. 145–164. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-77522-7_7.
 24. Берназюк Я.О. Застосування принципу *lex specialis* при вирішенні колізій у законодавстві: аналіз судової практики // *Слово Національної школи суддів України*. 2022. № 1–2 (38–39). С. 69–82.
 25. Берназюк Я.О. Поняття, причини виникнення та види колізій у законодавстві // *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 134–139.
 26. Гриняк А.Б. Правовий моніторинг як інструмент євроінтеграційної правової політики України // *Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: монографія* / редкол.: В.А. Журавель, Н.С. Кузнецова, О.М. Бандурка та ін.; Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2023. С. 367–384.
 27. Колодій А.М., Тернавська В.М. Правовий моніторинг — засіб забезпечення конституційно-правової політики в Україні // *Нове українське право*. 2023. № 1. С. 95–104.
 28. Коцан Ю.Я. Правові колізії та механізм їх розв'язання: теоретико-правові аспекти: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 247 с.
 29. Ленгер Я.І. Колізії в муніципальному праві: проблеми теорії та практики: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2017. 432 с.
 30. Міловська Н.В. Сутність та значення систематизації законодавства України як складової правотворчої діяльності // *Нове українське право*. 2025. № 3. С. 38–43.

31. Москалюк О.В. Механізм подолання змістовних і темпоральних колізій норм права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 225 с.
32. Мурашин О.Г. До проблеми сутності та природи правових (нормативно-правових) актів // Інформація і право. 2014. № 2 (11). С. 13–18.
33. Наливайко О., Ковіненко О. Колізії у законодавстві як різновид юридичних колізій: поняття, ознаки, види, правила та способи вирішення // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2021. № 4. С. 86–92.
34. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Київ: Юридична думка, 2008. 336 с.
35. Погребняк С.П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2001. 201 с.
36. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 5-те вид., зі змін. Київ: Атіка, 2001. 176 с.
37. Стрибко Т. Юридична сила нормативно-правового акта як форма вираження норм права // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право. 2014. № 1. С. 14–18.
38. Тарахонич Т.І. Упорядкування законодавства: доктринальний підхід // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 90. Ч. 1. С. 163–168.
39. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Т. 6: Т–Я. Київ: Українська енциклопедія, 2004. 768 с.